
Зоран Ракић
(Филозофски факултет Универзитета у Београду)

ПРЕДСТАВЕ СВЕТОГ САВЕ СРПСКОГ НА СВЕТОГОРСКИМ МИНИЈАТУРАМА XVIII ВЕКА

Утемељитељи хиландарске лавре, свети Симеон и свети Сава Српски, дубоко су уткани у свест нараштаја хиландарских монаха, који су им своју благодарност, почевши од првих десетлећа по оснивању манастира, исказивали кроз састављање служби и житија, непрекинута прегнућа у ширењу и снажењу култа, као и сликањем њихових светих ликова, поглавито на фрескама и иконама. Таква настојања била су жива и током читавог XVIII века, раздобља које је у дугој манастирској историји имало сасвим особено место. Наиме, током тог столећа Хиландар је доживео једну од својих највећих обнова после средњовековних времена. Опсежни грађевински радови на манастирском комплексу уследили су после разорних пожара који су у три наврата оштетили знатан део конака, посебно у његовом југозападном делу.¹ Уз обнову конака, радови су обухватили поправке или поновну градњу, а затим живописање и украшавање иконостасима, чак седам мањих цркава.² Неизоставни део програма зидног сликарства у новоподигнутим параклисима били су ликови светих Симеона и Саве Српског, који су, у сагласју с дуговечним традицијама, сликани

¹ Помене тих пожара и записе о њима доносе, поред осталих, Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903, бр. 2414 и V, Сремски Карловци 1925, бр. 7542; Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 34 (нап. 107), 142 (бр. 353), 181 (бр. 474); С. Ненадовић, *Хиландарски конаци у Јужној мали пре и после пожара 1722. године*, Хиландарски зборник 5 (1983) 215–218; исти, *Осам векова Хиландара. Грађење и грађевине*, Београд 1997, 290–291 и даље; исти, *Параклиси*, у: *Манастир Хиландар*, Београд 1998, 170, 175; В. Кораћ – М. Ковачевић, *Манастир Хиландар. Конаци и утврђење*, Београд 2004, 23, 56, 58 и даље; З. Ракић, *Цркве Светог Димитрија и Светог Саве Српског у Хиландару*, Нови Сад 2008, 8.

² О културноисторијским и уметничким приликама у Хиландару током XVIII столећа најисцрпније пише Д. Медаковић, *Манастир Хиландар у XVIII веку*, Хиландарски зборник 3 (1974) 7–72; исти, *Под Турцима, XVIII и XIX век*, у: Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 174–190. Упор. и З. Ракић, *Цркве Светог Димитрија и Светог Саве Српског у Хиландару*, 8–14 (где је наведена и старија литература). О иконографским и стилским одликама хиландарских фресака XVIII века: З. Ракић, *The Eighteenth Century Wall Paintings in the Hilandar Monastery – Iconographic and Stylistic Characteristics*, Хиландарски зборник 14 (2017) 217–231.

Сл. 1 Свети Сава Српски и Свети Сава Освећени, *Карејска проскомидија* (Библиотека манастира Хиландара, бр. 518, л. 9v)

Fig. 1 Saint Sava of Serbia and Saint Sabbas the Sanctified, *Commemorative Book (Pomenik) of Karyes* (Library of the Hilandar Monastery, No. 518, fol. 9v)

или у пару или као пандани, један наспрам другог.³ Штавише, у параклису Светог Саве Српског, приказан је, у шест призора, и циклус посвећен патрону храма.⁴ Уз то, на иконостасима појединих црквица, али и у манастирској ризници, сачуване су двадесет две иконе из XVII и XVIII века с представом двојице најугледнијих хиландарских ктитора.⁵

Минијатурне представе светог Саве Српског, које чине окосницу овог прилога, али и ликови његовог оца, уз кога је често сликан, биле су, међутим, знатно ређе. Уосталом, и дуговека делатност хиландарског скрипторијума се током XVIII века постепено, али неумитно гасила. Од стотинак рукописа и рукописних фрагмената из тог периода, који се данас налазе у манастирској књижници, сачувано је свега неколико богатије илуминираних примерака, док су само два кодекса украшена са укупно три минијатуре. Тај сасвим скроман корпус хиландарског минијатурног сликарства XVIII столећа допуњују две минијатуре којима је украшено једно раскошно опремљено писмо, исписано на грчком језику, чији се настанак такође може поуздано везати за Атон, можда и за сам манастир Хиландар, а које је некад било похрањено у Сремским Карловцима.⁶ Оно што, уз блиско време настанка, повезује сликани украс сва три наведена рукописа јесте тематика њихових минијатура која, поред осталог, садржи представе светог Саве Српског. Уз то, сва три примерка имају, поред уметничког, и шири културноисторијски значај, будући да одсликавају прилике у Манастиру и његовој карејској испосници, а делимично и интелектуалне преокупације манастирског братства током позног XVII и раног XVIII века.

Најстарији међу примерцима украшеним минијатуром с ликом светог Саве јесте *Карејска проскомидија* (Поменик хиландарске испоснице Светог Саве Освећеног у Кареји, који се у манастирској библиотеци чува под бројем 518).⁷ Рукопис још није подробно кодиколошки истражен, али су објављени бројни записи исписани на његовим листовима, нарочито у

³ Најпотпунији преглед представа светих Симеона и Саве Српског и њихових иконографских особености у хиландарском зидном сликарству сачинио је В. Цамић, *Представе светог Симеона и светог Саве Српског у зидном сликарству манастира Хиландара*, Шеста казивања о Светој Гори, Београд 2010, 101–123.

⁴ З. Ракић, *Цркве Светог Димитрија и Светог Саве Српског у Хиландару*, 49, 59–61; исти, *The Cycle of the Patron-Saint in the Church of St. Sava in Hilandar*, Међународната научна конференција, посветена на 100-годишнината од рождението на проф. Иван Дуйчев, Годишник на Софийскиот универзитет „Св. Климент Охридски“. Център за славяно-византиски проучвания „Иван Дуйчев“ София 2011, 185–193, 460–472.

⁵ Десет икона на којима су скупа насликани свети Симеон и свети Сава Српски похрањено је у ризници, четири се чувају у главној хиландарској цркви (две у олтару и по једна на иконостасу и полијелеју), док се остале налазе на иконостасима шест параклиса и Гробљанске цркве, а једна у манастирској управи. Документацију о тим иконама љубазно ми је ставио на располагање др Бојан Миљковић.

⁶ Р. М. Грујић, *Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, Скопље 1936, 388–394. У време када га је Р. Грујић пронашао и објавио, писмо се чувало у Патријаршијском архиву у Сремским Карловцима. Увидом у данашње фондове Архива оно није нађено.

⁷ Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, 195 (бр. 518).

Сл. 2 Свети Симеон Српски и Свети Сава Српски, минијатура у хиландарском писму некада чуваном у Патријаршијском архиву у Сремским Карловцима

Fig. 2 Saint Simeon of Serbia and Saint Sava of Serbia, the miniature in the letter from Chilandar

monastery, formerly held by the Archive of the Serbian Patriarchate in Sremski Karlovci кватерниону који претходи самом Поменику, или на слободним страницама при његовом крају.⁸ Сам рукопис, невеликог обима и формата (48 листова формата 21x15 цм) садржи, поред разноврсне ономастичке и топономастичке грађе, мноштво података о свакодневном животу карејске испоснице. Наиме, већина тих бележака настајала је, као примопредајни записник, приликом смене старца (типикара). У тим записима су, попут

⁸ Н. Р. Синдик, *Карејска проскомидија*, Хиландарски зборник 10 (1998) 279–296.

свејеврсног инвентара (катастиха), пописивани богослужбене сасуди, одежде, књиге (поменуто је укупно педесет шест примерака) и иконе, али и бројни предмети за свакодневну употребу који су чувани у испосници.⁹

На основу недавно извршене филигранолошке анализе листови *Карејске проскомидије* датирани су у деценију омеђену 1620. и 1630. годином,¹⁰ али је сам текст Поменика, који почиње од другог листа другог кватерниона (л. 10), судећи према једној белешци (исписао ју је поп Дионисије, на л. 3v), *поновљен и преписан* касније, 1645. године.¹¹ Није искључено да је до тада књижица служила само као врста тефтера, пошто је читава њена прва свешчица и део друге (л. 1–9r), испуњена записима који помињу догађаје од 1598. до 1687. године.¹² На потоњим листовима остале су још неколике белешке, вођене све до четврте деценије XIX века. Сва је прилика да је при исписивању Проскомидије хотимично остављена празна она страница (9v) која је лицем окренута ка почетку текста, како би се на њој, у неком погодном тренутку, када се појави сликар кадар да изради минијатуру, представили, у складу с вековним предањем, ликови оснивача испоснице – светог Саве Српског, и њеног патрона а ктиторовог имењака и узора у монашком подвигу – светог Саве Освећеног. Ту претпоставку поткрепљује и околност да је почетак текста Проскомидије наглашен заставицом испуњеном флоралним орнаментима чији су основни мотиви – крупни стилизовани цветови налик на лалу, повезани сплетеном врежом – изведени прилично неуко и небрижљиво колорисани, што би свакако указивало да су рад самог писара, који јамачно није био довољно вешт да изради знатно захтевнију минијатурну представу.¹³ Судећи по стилу сачуване минијатуре с ликовима оснивача и патрона испоснице, прилика за њено сликање указала се тек после неколико деценија, а за тај посао је, судећи према начину сликања и натписима на грчком језику (изузев сигнатура уз ликове, које је исписао српски писар), несумњиво упуслен неки путујући грчки зограф, каквих је у то време на Светој Гори било на десетине.

Минијатура с обе фигуре у пуном расту насликана је преко читаве стране, на основи која је у горњем делу необојена, а у подножју зелене боје (сл. 1). Свети Сава Српски, мркосмеђе косе и метличасте браде приказан је у архијерејској одори, са сакосом покривеним крстовима уписаним у медаљоне; он десном руком благосиља, а у левој држи отворен кодекс чије су странице исписане текстом на грчком. Свети Сава Освећени пак одевен је у монашку расу, а његов испоснички лик истакнут је и косом и брадом с наглашеним седицама. Он десницом такође благосиља, док левом руком држи дуг раскриљени свитак посувраћених крајева, исписан

⁹ Исто, 282–288.

¹⁰ Р. Станковић, *Водени знаци хиландарских српских рукописа XVII века*, Београд 2012, 95.

¹¹ Н. Р. Синдик, *Карејска проскомидија*, 282.

¹² Исто, 282–285.

¹³ Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара. Палеографски албум*, Београд 1978, сл. 180.

Сл. 3 Свети Симеон Српски и Свети Сава Српски, Чудеса Богородице (Библиотека манастира Хиландара, бр. 209, л. 2)

Fig. 3 Saint Simeon of Serbia and Saint Sava of Serbia, The Miracles of the Virgin Mary (Library of the Hilandar Monastery, No. 209, fol. 2)

грчким писменима. Обе фигуре рађене су руком доста сигурног цртача, а потом су колорисане тоновима жуте, сиве, плаве, црвене и мркосмеђе боје. Лица су само местимично моделована, а њихове црте, осим партија на чеоним и јагодичним костима, које су осенчене окером, нанесене су непосредно на необојену хартију. Судаћи по начину сликања, грчким натписима у књизи и на ротулусу, али и иконографском решењу представе светог Саве Освећеног, оданом традицији и упутствима која ће само два-три десетлећа касније бити овековечена и у знаменитој *Ерминији* Дионисија из Фурне,¹⁴ а притом без иједне појединости која би указивала на посезање за богатим орнаменталним репертоаром левантинског барока, тако драгог атонским мајсторима зрелог XVIII века, настанак ове минијатуре могао би да се веже за крај XVII или, што је вероватније, за сам почетак наредног столећа.

Хронолошки, у овој невеликој скупини следи минијатура с ликом светог Саве, који је у заглављу хиландарског писма, чуваног у Сремским Карловцима, насликан скупа са оцем, светим Симеоном Мироточивим (сл. 2). Обојица су, уз навођење имена, означени и као *ктитори манастира Хиландара отац и син владоаоци српски*.¹⁵ Раскошно писмо у виду свитка знатних димензија (50x75 цм) искусни грчки калиграф украсио је још и минијатуром Богородице с Христом, заштитнице Хиландара и целе Свете Горе, док је почетак текста истакао крупним иницијалом *О*, украшеним разбокореним биљним мотивима.¹⁶ Обојица светитеља насликана су на природној боји хартије на уобичајен начин – у пуној фигури, фронтално окренути ка посматрачу, свети Симеон у монашкој раси, с бројаницом у десној руци, а свети Сава као архијереј, с књигом у левој руци, док десном благосиља. Као и на претходно описаној минијатури, истиче се његов сакос покривен крупним крстовима уписаним у кругове. Једино уочљивије одступање од оновремених устаљених двојних представа ових српских светитеља јесте у извесној мери неуобичајена физиономија светог Саве с бујном кратком косом и заобљеном брадом.

Будући да је писмо данас загубљено, не може се судити о бојама употребљеним приликом сликања његових минијатура. Стога као једини податак о колористичким вредностима те илуминације остаје штура забелешка Р. Грујића, који је документ и објавио, да су сликане представе *доста укусно у бојама израђене*.¹⁷ Ипак, оно што се с црнобеле репродукције, публиковане пре пуних осам деценија, може јасно ишчитати јесте да је грчки калиграф, који је сасвим извесно и аутор минијатура, био склонији линеарном начину изражавања (о чему речито сведочи минијатура Богородице с Христом), док је пластицитет тела и драперија одежди деликатно потцртавао лазурним потезима акварела. Тиме се ова његова

¹⁴ М. Медић, *Стари сликарски приручници III. Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 415.

¹⁵ Р. М. Грујић, *Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама*, 393, сл. 3.

¹⁶ *Исто*, сл. 1–2.

¹⁷ *Исто*, 389.

остварења, сасвим у духу уметничких тежњи епохе која их је изнедрила, прикључују истом оном стилском току с краја XVII и почетка XVIII века, којем припада и минијатура у *Карејској проскомидији*.

Такво датирање, поред разлога чисто стилске природе, поткрепљује и садржај самог документа. Свитац је јамачно замишљен као циркуларно писмо намењено широком кругу превасходно грчких верника (у уводном обраћању се међу црквеним великодостојницима помињу митрополити, што несумњиво указује да није упућено искључиво Карловачкој митрополији, а међу занимањима верних, од којих се очекује помоћ, помену-та су, поред осталих, и она сасвим особена за медитерански свет, попут бродовласника и морнара). Од њих манастирско братство, чије је изасланство предвођено проигуманом Атанасијем са собом понело и чудотворну реликвију – ногу светог Симеона Столпника (која се и данас чува у Хиландару),¹⁸ моли за милостињу како би се намирили манастирски дугови и друге неодложне потребе и обезбедила средства за обнову читавог једног дела Хиландара страдалог у великом пожару који је, како се изричито наводи, *уништио једну целу страну нашег манастира*.¹⁹ Будући да је на основу више сачуваних помена извесно да је Хиландар током XVIII века ватрена стихија задесила три пута – 1711, 1722. и 1776. године – од којих су по последицама посебно разорна била два потоња пожара, током којих је оштећен знатан део конака у југозападном крилу,²⁰ а како и стил минијатура указује на почетне деценије столећа, настанак писма, које је у непознато време и запретеним путевима доспело до карловачке архиве (уколико, можда, није било намењено и заједницама Цинцара расутим по Јужној Угарској), најприближније би могао да се датира у време непосредно после 1722. године.²¹

Напоследку, из готово истог времена потиче и трећи хиландарски рукопис украшен минијатурама – препис познатог састава *Чуда Пресвете Богородице*, чији је аутор учени Грк са Крита Агапије Ландос. Опсежни кодекс садржи 14+345 листова формата 23x15,5 цм, повезан је у првобитне кожне корице, а исписан је, судећи према запису на првом листу, 1725. године на Светој Гори. Данас се чува у књижници манастира Хиландара под бројем 209.²² Његов основни садржај чини трећи, завршни део обимног и тада радо читаног списа Агапија Ландоса Крићанина *Спасење грешних (Грешнима спасеније)*, штампаног у Венецији 1641, а који је на српскословенски превео светогорски монах Самуило Бакачић 1684. године у скиту Свете Ане. Дело се састоји од описа, каткада веома живописних и дина-

¹⁸ С. Петковић, *Светитељске мошти и сликарство Хиландара*, у зборнику: *Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура*, Београд 2000, 635–636.

¹⁹ Р. М. Грујић, *Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама*, 394 (писмо превео Д. Анастасијевић).

²⁰ Упор. нап. 1 у овом раду.

²¹ До истог закључка дошао је и Р. Грујић, *Једно грчко хиландарско писмо из XVIII в. с минијатурама*, 393.

²² Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, 109 (бр. 209); *Палеографски албум*, сл. 237.

Сл. 4 Богородица с Христом, *Чудеса Богородице* (Библиотека манастира Хиландара, бр. 209, л. 2v)

Fig. 4 Virgin with Christ, *The Miracles of the Virgin Mary* (Library of the Hilandar Monastery, No. 209, fol. 2v)

мичних, седамдесет шест легенди о Богородичиној помоћи коју је чинила преко својих чуда.²³ Сликани украс кодекса чине, уз лучно завршен фронтиспис на почетку текста и једну скромну преплетну заставицу (л. 14), две фигуралне представе насликане преко читаве стране. Те две представе могу се сматрати и хронолошки најмлађим сачуваним остварењима минијатурног сликарства у библиотеци манастира Хиландара. На чеоној површини л. 2 приказани су, у пуној фигури, манастирски ктитори – свети Сава и Симеон Српски – што непобитно доказује да је рукопис изведен по поруцбини хиландарског братства, док је на полеђини истог листа, како би била окренута ка почетку текста, насликана за овај спис очекивана допојасна представа Богородице Одигитрије (сл. 3–4).

Двојица светитеља приказана су на уобичајен начин – свети Симеон као старац дуге светлосмеђе браде, одевен у великосхимничку расу и са исписаним свитком у левој руци (*Приђите чеда моја и послушајте ме*), док свети Сава, смеђе косе с тонзуром, равно завршене браде и с цртама лица које су изгубиле везу с његовим устаљеним ликом, носи архијерејску одежду, десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље украшених корица. Читава минијатура схваћена је као овлашно колорисан цртеж. Откривени делови тела нису моделовани, а њихов цртеж изведен је на природној боји хартије, док су периферне партије, набори и друге појединости на одећи потцртани лако нанесеним потезима зелене, загасито црвене и смеђе акварел боје. Нимбови су колорисани бледим окером. На истоветан начин насликана је на следећој страници Богородица с Христом. Једина сликовитија појединост која се издваја јесте круна на Богородичиној глави, чији раскошни облици као да бојажљиво опонашају далеке барокне узоре.

Што се тиче иконографске схеме двојне представе светог Саве и Симеона Српског, она се у оба наведена рукописа у потпуности везује за српску традицију. Првенствено захваљујући Хиландару, Српска црква је рано спојила Немањин и Савин култ у заједнички.²⁴ Томе су допринели и писци Доментијан и Теодосије, и сами хиландарски монаси, који су у својим списима дали књижевне основе за стварање заједничких слика тих светитеља.²⁵ Као одраз њихове духовне обједињености, у уметности су већ почетком XIV века образоване двојне представе оснивача независне српске цркве и његовог оца, утемељитеља дуговеке светородне династије.²⁶ Заједничко приказивање светих Саве и Симеона није прекинуто ни

²³ Превод на савремени српски језик: Агапије Ландос Крићанин, *Чуда Пресвете Богородице* (превод и поговор Т. Јовановић), Вршац 2000.

²⁴ М. Ћоровић-Љубинковић, *Уз проблем иконографије српских светитеља Симеона и Саве*, Старице н. с. VII–VIII (Београд 1958) 80.

²⁵ О томе опширно пише В. Ј. Ђурић, *Једна антиисламска икона светог Саве Српског и светог Симеона Немање*, Хиландарски зборник 9 (1997) 135–139.

²⁶ Важнија литература о заједничким представама светих Симеона и Саве Српског: С. Радојчић, *Хиландарске иконе светог Саве и светог Симеона – Стевана Немање*, Гласник Српске православне цркве XXXIV, 2–3 (1953) 30–31; М. Ћоровић-Љубинковић, *Уз проблем иконографије српских светитеља Симеона и Саве*, 77–89; V. J. Djurić, *Fresques médiévales à Chilandar*, Actes du XIIe Congrès international des études

у раздобљу турске владавине. Након обнављања Пећке патријаршије, оно је доживело нови полет, па су двојне слике светих Саве и Симеона постале обавезни део репертоара фресака у готово свакој српској цркви живописаној током XVI и XVII века.²⁷ Представљане су и на иконама, потом на делима примењених уметности, а сачувана је и једна изузетна минијатура, рад сликара Јована у *Псалтиру Гаврила Тројичанина* из 1643. године.²⁸

Што се тиче стилских особености минијатура у кодексу из 1725. године, њихов схематизован, гдекад и несигуран цртеж, потом сведен колорит, наглашена линеарност и површинска обрада форме, уз извесну наивност која из њих провејава, откривају руку илуминатора сасвим скромних сликарских способности, уколико то, што ми се чини врло вероватним, није био сам писар. Уосталом, невелики естетски домети тих минијатура били су веран одраз свеопштих уметничких прилика које су у то време владале на Атону и у његовим скрипторским средиштима. Затворено у себе, овештало, дубоко привржено традицији и неповерљиво према далеким и суштински страним тековинама западноевропске уметности, које су до зидина светогорских обитељи раног XVIII века спорадично допирале најчешће преко графичких отисака и штампаних књига, такво окружење није ни било кадро да оствари уметничку продукцију бар приближну високим дометима из претходних столећа.

Стога помишљам да би било целисходније уколико би се минијатуре у сва три поменућа рукописа – ликови Богородице, заштитнице Атона и хиландарске лавре, две заједничке представе оснивача Хиландара и најугледнијих српских светитеља, као и фигура светог Саве Освећеног – посматрале поглавито као сведочанство о једном времену обележеном дубоком везаношћу хиландарског братства за велико, дуговечно предање и култ својих главних заштитника, него као остварења чији би се значај вредновао само на основу строгих историјскоуметничких мерила. С таквим размишљањима завршио бих овај прилог, посвећен представама светог Саве Српског у атонским рукописима XVIII века али и једном раздобљу у којем је коначно закључена вишестолетна историја минијатурног сликарства на Светој Гори Атонској.

---

byzantines III, Beograd 1964, 93–95; Д. Милошевић, *Срби светитељи у старом српском сликарству*, О Србљаку, Београд 1970, 178–186; иста, *Иконографија светог Саве у средњем веку*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 279–315 и даље; Г. Суботић, *Иконографија светог Саве у време турске власти*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, 343–354; В. Ј. Ђурић, *Једна антиисламска икона светог Саве Српског и светог Симеона Немање*, 120, 125, 127–130 (где је исцрпно наведена и претходна литература); С. Петковић, *Иконографија светог Симеона Српског у доба турске владавине*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Београд 2000, 386–388, 390–392.

²⁷ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 82–83; Г. Суботић, *Иконографија светог Саве у време турске власти*, 344 и даље.

²⁸ З. Ракић, *Минијатуре сликара Јована у Псалтиру Гаврила Тројичанина из 1643. године*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XXXIV (2002) 263–278.

Zoran Rakić

(Faculty of Philosophy University of Belgrade)

REPRESENTATIONS OF ST SAVA OF SERBIA IN ATHONITE ILLUMINATED
MANUSCRIPTS FROM XVIII CENTURY

On a contrary to the icon and monumental wall painting from 18th c. of Hilandar monastery, where depictions of St Sava of Serbia appeared quite often, in illuminated manuscripts such depictions appeared rarely. According to our knowledge, only three athonite manuscripts with miniatures of St Sava from 18th c. are preserved. These miniatures are in the focus of this paper. The oldest one is from the beginning of 18th c. and it is depicted in *Commemorative Book (Pomenik)* of Chilandar anchoress of St Sava in Karyes (Library of Hilandar monastery, no. 518). Than it follows miniature from the letter written in Hilandar and formerly held by the Archive of the Serbian Patriarchate in Sremski Karlovci, dated ca. 1722. The youngest one is the miniature of St Sava from 1725. at the beginning of the manuscript of Agapios Landos of Crete *Salvation of the Sinful* (Library of Hilandar monastery, no. 209). In *Commemorative Book of Karyes*, St Sava of Serbia as the founder of anchoress is depicted next to St Sabbas the Sanctified, and within other two miniatures with St Simeon of Serbia. He is depicted according to tradition as a whole figure and in archbishopric clothes. Painted probably by Greek zographs, these miniatures are painted according to the spirit of time with stressed linear approach. Except of artistic significance, these miniatures reflect both the nature of spiritual climate in Hilandar and Karyes and also intellectual occupation of monastic brotherhood at the beginning of 18th c.